

משה רחימי

עצת בלעם - ספר דברים

לזכר שמואל בן פנחס ז"ל
איש ישראל-דרך

ראשי-פרקים

- א. המעבר מדור מצרים לדור המדבר
- ב. עצת בלק ובלעם
- ג. חטא בעל פעור
- ד. ספר דברים

*

במאמר זה נתמקד בשני חלקים. בראשון ננתח את פרשת בלק ובלעם לפי קו מרכזי אחד. "עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור".¹ בשני ננסה לראות, כיצד פרשה זו עיצבה ויצקה תוכן בדבריו האחרונים של משה רבינו לעם לפני מותו, ספר דברים.

א. המעבר מדור מצרים לדור המדבר

האירועים בספר במדבר מתחלקים לשני חלקים עיקריים מבחינת זמן התרחשותם:

א-יט: השנה השנייה לצאתם ממצרים.²

כ-לו: השנה הארבעים, ערב כניסתם לארץ-ישראל.³

החלק הראשון מדבר בדור יוצאי מצרים, אשר המרו את פי ה' ויינסו אתי זה עשר פעמים".⁴ בני-ישראל טרם התרגלו לחיי החופש ולאחריות הנובעת ממנו, על אף, או מוטב לומר דווקא, בשל הניסים הגלויים והגדולים שראו עיניהם במצרים ובמדבר. נפש העבד⁵ הטבועה בהם נותנת את אותותיה ופיהם מלא תלונות על כל צעד ושעל, ואין חשיבות אם התלונות היו על המחסור עצמו או על הטענה הכללית "מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים"⁶, שהרי בעיקרו של דבר, חד הוא.

1 מיכה ו,ה.

2 במדבר א,א.

3 במדבר כ,ב: רשיי וא"ע. וכן ספרי דברים ש"ה: "בשנה אחת מתו שלשה צדיקים, משה אהרון ומרים...".

4 במדבר יד,כב: גם אם נפרשו כמספר מדויק (רשיי) ולא כמספר כללי (א"ע) וחלק מהאירועים שמונה רשיי התרחשו בשנה הארבעים, הרי שאין להתעלם מהעובדה שאמירה קשה זו נאמרה לאחר חטא המרגלים, שהתרחש בשנה השנייה.

5 א"ע לשמות יד,ג.

6 שמות יד,יא.

ניתן לראות, שמידת הסובלנות וההבנה שמגלים הקב"ה ומשה כלפי חטאי ותלונות בני-ישראל יורדים עם הזמן. חטא בסוף השנה השנייה זוכה ליחס מחמיר בעוד שניסיון שניסו בצאתם ממצרים מתקבל ביתר הבנה.

כל החטאים-הניסיונות הראו והוכיחו את אי-בשלותם ומוכנותם של בני-ישראל להיכנס לארץ-ישראל, להילחם, להקים ממלכה עצמאית ולחיות כעם חופשי. התהליך המזורז שעלה במחשבה לפני הקב"ה - יציאה ממצרים והפיכתם מיד לעם - אינו מצליח. הכישלון התבטא בשיאו בחטא המרגלים. בחטא זה הראו בני-ישראל במפורש ובהתרסה את חוסר נכונותם ובשלותם ושם נפלה ההחלטה שלא להכניסם לארץ. אין כאן ענש לבני-ישראל, שהרי מנקודת מבטם, הם קיבלו את מבוקשם ולא נכנסו לארץ. "כי כל האנשים הראים את כבדי... [ובכל זאת] וינסו אותי זה עשר פעמים... אם יראו את הארץ"⁷. אותו הפסוק מדבר על המנאצים אשר לא יראוה, כלומר המרגלים (בהנגדה לעבדי כלב, עקב היות רוח אחרת עמו, שבפסוק כד) וגם על בני-ישראל המנסים את ה'. אינם בטוחים ואינם בוטחים, מהססים ואינם מצליחים להשתחרר מכבלי מצרים. "אשר ניסוני אבותיכם בחונוי גם ראו פעלי. ארבעים שנה אקוט בדור [כי] ואמר עם תעי לבב הם והם לא ידעו דרכי. [ולכן] אם יבאון אל מנוחתי"⁸.

דור יוצאי מצרים ישאר במדבר ויחיה בדרכו שלו. בתקופה זו יחיו בני-ישראל במדבר בתנאים של גן-עדן, ללא דאגה לצרכים הפיסיים⁹. המן והבאר היו מזומנים להם והזמן כולו הוקדש, לפי חז"ל, ללימוד ולעיון בתורה, בחכמה ובהכרת ה', עד שחז"ל אמרו: "לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן"¹⁰. זאת ועוד, גם אם להלכה, כל יום היו בני-ישראל נושאים את עיניהם אל הענן ומצפים להוראה ללכת או לשבת, הרי שלמעשה, מספר המסעות שלהם במדבר היה קטן ורוב הזמן הם ישבו בשלוח לתקופות ארוכות.¹¹

בתקופה זו ובתנאים אידאליים אלו, יגדל ויתפתח דור חדש של הצעירים בבני-ישראל והילודים במדבר. בנים אלו יהיו בעלי נפש גבוהה, משוחררים

7 במדבר יד, כב-כג.

8 תהילים צה, ט-יא.

9 דברים ח, ד.

10 מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, פרשה ב.

11 רש"י לבמדבר לג, א.

מהכבלים הרגשיים-נפשיים של העבדות והגלות, והם הם שייכנסו לארץ, יעמדו בכוחות עצמם ברוח¹² ובחומר¹³ ויקימו את הממלכה.

בשנה הארבעים עומדים בני-ישראל ערב כניסתם לארץ. שינוי עצום עומד לחול באורח חייהם לאחר ארבעים שנות מדבר. ההתרגשות גדולה, הן בקרב העם והן בקרב המנהיגים. הציפיות של הקב"ה ומשה מדור זה הן עצומות: דור חדש "יתוכנת" במדבר, גדל לפי התכנית האלקית. דור שחיכו לו ופיתחו אותו ארבעים שנה והוא שיגשים את התכנית של השלמת בני-ישראל לעם: חרות, תורה, ארץ ומלכות. על רקע זה תובן גודל האכזבה מהחטא המרכזי היחיד של בני-ישראל בשנה הארבעים, חטא בעל פעור.¹⁴ בני-ישראל ייכנסו לארץ באופן השונה מהתכנית המקורית. הם ייכנסו כשעל גבם הם נושאים את טראומת החטא ועגשו.

ב. עזת בלק ובלעם (פרקים כב-כד)

בני-ישראל מגיעים לתחנה הכמעט סופית וחונים בערבות מואב מעבר לירדן יריחו. מדרום להם - מואב, ארץ בלק, ומצפון - בני עמון, ארם-נהרים, ארצו של בלעם.¹⁵

פחדו של בלק נובע הן מהעובדה שבני-ישראל הכו את העמים האחרים שעמדו בדרכם והן מהסיבה שבני-ישראל יושבים על גבולו זמן רב יחסית ואינם עוברים משם, בעוד שבאירועים קודמים הם נלחמו או עברו ליד העמים. "ויקץ מואב מפני בני-ישראל" (כב, ד) - קץ בהם, נמאסו בעיניו.¹⁶ בלק רואה עם רב היושב מולו "הנה כסה את עין הארץ" (כב, ה, יא) וחושש הוא לא רק ממלחמה אלא גם מאפשרות של התפשטות והתנחלות איטית של בני-ישראל בארצו. "ילחכו הקהל את כל סביבותינו כלחך השור את ירק השדה" (כב, ד).¹⁷ חסבר זה משכנע את מדין להצטרף לקואליציה עם בלק וכן מסביר את המוטיבציה

12 תמורה טז, א: "שלושת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה...לא בשמים היא...אעפ"כ החזירך עתניאל בן קנז מתוך פלפולו".

13 יהושע ה, יב: "וישבת המן..."

14 פרשת מי מריבה אינה נחשבת כחטא מרכזי לבני-ישראל, שהרי לא נקרא למקום שם גנאי מיוחד כבראשונה (מסה ומריבה) והכתוב מדגיש את חטאו של משה ולא של העם.

15 מפת כרטא, אטלס דעת מקרא: מוסד הרב קוק, עמוד 112-113. דברים כג, ה.

16 שמות א, יב; בראשית כז, מו.

17 ר' יצחק עראמה, "עקידת יצחק", מרחיב בהסבר תכונת השור באכילתו, המתפשט לכל צדדיו ולא מסתפק רק בשלפניו.

הראשונית¹⁸ של בלעם לבוא ולקלל, שהרי ארצו עלולה להיות הבאה בתור בתכנית ההתפשטות של בני-ישראל. בלק, המכיר את האירועים הקרובים והרחוקים שאירעו את בני-ישראל מול אויביהם, והמכיר בכוחו של אלקיהם¹⁹, בוחר שלא ללכת בדרך המלחמה הרגילה, אלא בדרך של קללת-קסם. בחירה זו מבוססת על התפיסה הבסיסית באמונות האליליות, לפיהן כוח הקסם חזק יותר מכוח האל, ואף האל כפוף לו.²⁰

בחלק זה של הסיפור שולט מוטיב מרכזי העובר לאורך כל הסיפור: בלעם מכיר ויודע את רצון ה' ומול רצון זה עומד הרצון שלו לקלל את ישראל. בלעם נמצא במתח ובקונפליקט בין האמת הנבואית לבין האמת הסובייקטיבית שלו, בין הידיעה את דבר ה' לבין רצונו שלו. הסיפור חי בין שני כוחות מנוגדים, המושכים אותו לכיוונים הפוכים ומטלטלים אותו מצד אל צד: הקב"ה - בלעם ובלק. המתח והטלטלה הם הם אבני הסיפור שלפנינו. טלטלה כפויה זו, השוכנת בתוך בלעם, אינה פרי רצונו והוא מעוניין להטות לכיוון אחד. טלטלה זו נכפית עליו, פעם על-ידי קול פנימי-נבואי ופעם על-ידי מעשה חיצוני המשפיע עליו. בלעם ינסה לכסות על האמת האלוקית, לברוח ממנה, לעקוף אותה, אך היא תרדוף אותו ותעמוד נכחו בלעג ובציניות.

"לקרוא לך באו האנשים" (כב, ה-כ)

השליחים של בלק אומרים בבקשתם לבלעם דברים חדים ובוטים, הבאים להמחיש את הסכנה מצד בני-ישראל ואת הרצון החזק של בלק לאבדם. בלעם, בספרו את הדברים לה', מנחש כבר את דעת ה' והוא משמיט את הפרטים הקיצוניים והתמונה מתרככת:

- i. בלעם משמיט את הביטוי: "והוא יושב ממלי" (ה), ביטוי הממחיש סכנה מיידית.
- ii. בלעם משתמש בפעל "להלחם בו וגרשתיו" (יא) - מלחמה בין שוים, כנגד הפעל של בלק: "נכה בו ואגרשנו מן הארץ" (ו) - ביטוי חד-משמעי של הכאה וגירוש.

18 בהמשך יצטרף גם האלמנט של "כבוד המקצוע".

19 כעדותה של רחב: "...וכי נפלה אימתכם עלינו...ואשר עשיתם לפני מלכי האמורי... אשר החרמתם אותם" - יהושע ב, ט-יא.

20 אנציקלופדיה מקראית, ערך "כשפים", ד, עמ' 354.

iii. בלעם משמיט את המחמאה ההחלטית בדבר יכולתו הבלתי-מוגבלת: "...ואשר תאר יואר" (ו).

לפנינו ניסיון בולט של בלעם לרכך את הפרטים הקשים ולרצות את הקב"ה. בלעם מנסה להקהות את גודל הבעיה ואת הפתרון הקיצוני כדי להסיר את התנגדותו של הקב"ה.

תשובת ה' הינה מלאה וחד-משמעית: "...לא תלך... לא תאר..." (יב)²¹, אך בלעם אינו מתייאש. בספרו את סירוב ה' לעבדי בלק, אין הוא מדווח על האיסור החד-משמעי לקלל את ישראל אלא "מאן ה' לתתי להלך עמכם" (יג). הם מצדם מבינים שאיתם מסרב הוא ללכת ועל כן יש לשלוח שליחים נכבדים יותר. אילו היה בלעם מוסר להם את דברי ה' החד-משמעיים, יתכן והסיפור היה מסתיים בנקודה זו. בלעם משאיר פתח להמשך הדיון. הוא מזמין את הלחץ ודוחה את ההכרעה, וכל זאת כדי להטות את הכף לכיוון הרצון שלו, למרות רצון ה'. ואכן, נשלחים שרים רבים ונכבדים מהראשונים וגם מוקד השכנוע מתחלף. מהפחד והסכנה לפיתוי החומרי והכבוד האישי, שהרי זה המסר ששידר בלעם בתשובתו. "כי כבד אכבדך וכל אשר תאמר אלי אעשה" (יז). בלעם, אשר רוח ה' עדיין מפעמת בו, ועל-מנת לשמור לעצמו דרך של מוצא מכובד במקרה שלא ישכנע את ה' ולא יילך עמם, מצהיר: "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' אלקי לעשות קטנה או גדולה" (יח). נאמנות לדבר ה' מתוך אילוץ, כח משיכה לצד אחד; ומיד, ללא הפסקה: "ועתה שבו נא בזה... ואדעה מה יסף ה' דבר עמיי" (יט), כח המשיכה לצד השני.

ואכן, האלקים נותן לבלעם ללכת - בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו - עם ההגבלה הברורה: "יואך את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה" (כ). ה' ישתמש בבלעם כדי להאציל ברכה על ישראל. כצפוי, בלעם לא יספר לשרי בלק על הגבלה זו ועל תנאי ההיתר שנתן לו הקב"ה. אילו יודע הדבר לבלק, ודאי שלא ירצה להשתמש בשירותיו, ורצונו לקלל לא יתממש. הוא ילך לבלק וינסה להגניב את רצונו, בתקוה ובשכנוע סובייקטיבי שאכן יצלח. זאת הסיבה לחרון אף ה' (כב), על שלא סיפר את המניעים וההגבלות בהסכמת ה' להליכתו, על שמנסה הוא להערים ולממש את רצונו.

פעמיים נמנע מבלעם ללכת עם שרי בלק והוא ניסה והשתדל לשנות את ההחלטה. פעמיים ראה בלעם את האמת, את רצון ה', וניסה לכסות אמת זו

21 רש"י לפסוק: לא תלך, לא תאר, לא תברך, לא מדובשך ולא מעוקצך.

ולתחמק ממנה. אכן, האמת כוסתה בפעם השלישית. בלעם הצליח, להבנתו, לתמרן בין שני הקטבים: ה' הביע את הסכמתו ובלק בוטח בו ובכישוריו הבלתי-מוגבלים, וכעת יש רק להצליח ולקלל את בני-ישראל. עיני בלעם טחו מראות בפעם השלישית והוא הולך בדרך אשר אינו יכול לראות בה נכוחה.

"ותרא האתון" (כב, כא-לה)

"ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתנו" (כא) - כשם שאחבה מקלקלת השורה כך השנאה מקלקלת את השורה. בבקר - "באותה שעה היה שמת שמחה גדולה ואין שינה באה אליו כל הלילה"²². זאת ועוד: ויחבש את אתנו - "הוא בעצמו. אמר הקב"ה: רשע, כבר קדמך אברהם אביהם, שנאמר: וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמרו"²³. בלעם יוצא לבצע את משימתו ברצון ובזריזות.²⁴ משקיבל את הרשות המיוחדת, נשתבשו לו ההגבלות שה' הציב לו בחזיון הלילה והוא הולך בתאוה ובזריזות.

בחירתו באתון מעידה גם היא על זריזותו לקלל את ישראל. על דרך הכלל ניתן לומר, שבתנ"ך החמור הזכר חזק יותר, כבד ומאסיבי מהאתון.²⁵ החמור משמש לחרישת האדמה,²⁶ לרכיבת בני אדם²⁷ ולשאת משאות כבדים.²⁸ האתון, עם היותה חלשה יותר היא קלילה יותר, זריזה יותר.²⁹ האתונות הן הבורחות לקיש וקשה לתפושן.³⁰

בדרך-כלל נשים תרכבנה על אתון אלא אם הן עם איש,³¹ שאז ירכבו על חמור, או במקרה שהמשא כבד והדרך הררית וקשה ונדרשות התכונות של החמור.³² האשה משונם הממהרת אל איש האלקים רוכבת על האתון.³³ על רקע

22 ילקיש, בלק, תשסי"ה.

23 סנהדרין קה, ב.

24 רשב"ם לפסוק כב.

25 בראשית מט, יד, רש"י ורשב"ם. זהו סופרלטיב קבוע בתנ"ך: הזכר חזק מהנקבה.

26 דברים כב, י; ועוד.

27 שמות ד, כ; מל"א יג, יג; ועוד.

28 בראשית מד, יג; שמות כג, ה; ועוד.

29 שופטים ה, י; זכריה ט, ט - סמל לזריזות הגואל (ז). אמנם גם האתון נושאת בר, אך רק את

החלק הקל (בראשית מה, כג).

30 שמי"א ט.

31 עכסה, שופטים א, יד.

32 אביגיל, שמי"א כה, יח-כ.

33 מל"ב ד, כד.

דברים אלו בולטת במוזרותה תמונתו של בלעם, הרוכב על אתון. זהו הגבר היחיד המוזכר בתנ"ך, באופן ספציפי, שרכב על אתון. גם חז"ל ראו בכך דבר משונה, מיוחד, ודרשוהו שהיתה האתון משמשת לו במעשי אישות בלילה.³⁴ לפי הפשט נוכל לומר, שזהו עוד אלמנט של זריזות שנוקט בו בלעם בדרכו לקלל את ישראל. זריזות זו נובעת הן משנאה המקלקלת את השורה והן מנסיון לנצל שעת כושר זו, שהי נתן לו רשות ללכת ולהצליח לקלל את ישראל.

בלעם יוצא לדרכו והי שולח מלאך לשטן לו. אין תפקידו של המלאך למנוע מבלעם ללכת, שהרי הי' שלחו לברך את ישראל. המלאך נשלח להעמיד את בלעם על "טעותו" ולהזכיר לו את רצון הי', אותה הוא מנסה לכסות משרי בלק, או מוטב לומר, מנסה לכסות מעצמו, שהרי דבריו אליהם הנם ההשתקפות של רצונו שלו.

פעמיים רואה האתון את המלאך המביא את דבר רצון הי' ובלעם אינו רואה. בלעם, שפעמיים ראה בביתו ובשלישית כיסה על האמת, יעמוד מול האמת, מול דעת הי' רק בפעם השלישית. הקב"ה מלמד את בלעם בדרך של כעין מידה כנגד מידה. פעמיים לא יראה בלעם ורק בשלישית יראה, ומי שמגלה לו את האמת הנה האתון. בעל-חיים מול היודע דעת עליון. עצם בחירת האתון כשליח הנה ציניות מלגלת.

הדרך, גם היא סוגרת על בלעם כמו האמת האלקית ואין באפשרותו לברוח ממנה. בתחילה בדרך (כב) אחר-כך בשדה (כג) ולבסוף, במשעול הכרמים גדו מזה וגדר מזה (כד). בעוד שהאתון ידעה לנטות מהדרך מפני מלאך הי', בלעם אינו נוטה מהדרך השגויה מפני הי'.³⁵ מעשה האתון מציב את מלאך הי' מול וכנגד מלאכי בלק; האתון המבינה מול בלעם שאינו מבין.

אלמנט האתון, הנקבה בסיפור, מבליט ניגוד נוסף. בלעם רוצה להיות גיבור נגד ישראל במעגל הרחב, הכולל, ונגד האתון במעגל הקטן, המקומי. דוקא האתון הנקבה, סמל החולשה הפיסית בתנ"ך,³⁶ תנצח אותו פיסית ומילולית³⁷ לאחר שלוש פעמים והוא יודה בצדקתה. אקט זה מהווה סמל למעגל הרחב

34 עבודה-זרה ד,ב.

35 שבת קה,א: "ירט הדרך לנגדי - נוטריקון: יראה, ראתה, נטתה", אותן פעולות שבלעם צריך היה לעשותן ולא עשה.

36 כגון, שופטים ד,ט: דבורה לועגת לברק, שהניצחון יינתן ביד אשה ולא בידו.

37 כב,כט, רש"י: "זה הולך להרוג אומה שלמה בפיו, ולא אתון זו צריך כלי זין".

יותר. בהתמודדות עם ישראל גם כן ייאלץ להודות בכישלונו לאחר שלוש פעמים. מכיון שאין הוא רואה את מלאך ה', את ה', הוא מאיים להכות את האתון, אך חוזר בו משנגלה המלאך לפניו, כך יהיה בנסיונו להכות את ישראל. המסר העיקרי מסיפור האתון הוא: "כי גם אתכה הרגתי ואותה החייתי" (לג) כמשל על ישראל. בלעם נרתע ומציע (לאו דווקא רוצה) לשוב על עקבותיו, ומלאך ה' מאיץ בו ללכת תוך הזכרת שליחותו האמיתית: "את הדבר אשר אדבר אליך אתו תדבר" (לה). המסר שנאמר לו בפשטות בחלום הלילה, נמסר לו כאן בשנית בדרך של ביזיון ולגלוג והעמדת האמת מול עיניו באופן חד וכואב.

"והנה ברכת בך" (כב, לו, ח - כד, יג)

בלעם מגיע אל בלק עם טלטלה פנימית חזקה יותר לאחר החוויה שעבר עם המלאך והאתון. טלטלה בה רוצה הוא להשליט את רצונו על הכרתו את רצון ה'. בלק משוכנע שבלעם מגיע לקלל ואין לו ספק שיצליח במשימתו. בלעם, שבטחונו העצמי נפגם על-ידי האתון, מבחיר הפעם מיד את המגבלה שהטיל עליו ה' (אם כי במלים כלליות מאוד: "הדבר אשר ישים אלקים בפי אתו אדבר" (כב, לט), ולא את אי רשותו לקלל). אין הדבר מעיד על פחות רצון מצד בלעם לקלל. אדרבה, רצונו מתחזק, אלא שקול ה' התחזק בתוכו והמלחמה הפנימית בה הוא נתון חזקה יותר.

שלשה נסיונות עושה בלעם. בכל פעם הוא מגביר את המאמץ, מחמיר את הנסיון לקלל, וכשהוא נכשל - הוא מגביר יותר את מאמציו. מנגד, ככל שבלעם יתאמץ לקלל, כך כשלונו יגבר, ברכתו לישראל תלך ותתעצם עד להכרתו הסופית בכשלונו, בפעם השלישית.

ניסיון ראשון: כב, לט - כג, יג;

ניסיון שני: כג, יד - כג, כז;

ניסיון שלישי: כג, כח - כד, יג.

ניתוח השוואתי בין הנסיונות מאיר את הדברים.

1. המקום: בפעם הראשונה נלקח בלעם לבמות בעל (כב, מא). במה הנה מקום מוגבה מעט על-מנת שיוכל לראות ולו את קצה העם, ואכן, הוא רואה בפעם זו רק כרבע מהעם (כג, ק).³⁸ ראייה זו תרשים אותו, תמחיש לו את הסכנה³⁹ ותשרה

עליו את רוח הכישוף והקללה. בפעם השנייה נלקח בלעם אל מקום גבוה יותר. "ראש הפסגה" (כג, יד). בלק, המאמין שיכולתו של בלעם לקלל תלויה בו וברצונו, לוקח את בלעם למקום שממנו יראה חלק גדול יותר מבני-ישראל, יתרשם ויתחזק בו הרצון לקלל את ישראל. פסוק יג יתפרש כך: אל מקום אחר אשר תראנו משם, (כי=) אפס⁴⁰ קצחו ראית וכלו לא ראית. בפעם השלישית נלקח בלעם אל מקום גבוה יותר, "ראש הפעור הנשקף על פני הישימון" (כג, כח), משם הוא יראה את כל ישראל שוכן לשבטיו (כד, ב), יקבל פרספקטיבה נכונה ורושם חזק, ומשם יצליח לקלל את ישראל.

2. בלעם: לבלעם יש תכנית ומטרה ברורים. הוא עורך את הטקס הפולחני על-מנת שרצונו יעלה בידו. בפעם הראשונה והשנייה מנסה בלעם לקלל ועל כן הקב"ה צריך להכריחו לברך: וישם ה' דבר בפי בלעם... וכה תדבר" (כג, ה, טז).⁴¹ בפעם השלישית בלעם מתאמץ יותר. אין הוא הולך בדרך הקסמים והכשפים הרגילים, אשר לא צלחו בידו עד כה. "וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים וישת אל המדבר פניו" (כד, א). המדבר הנו מקום הכישוף החזק יותר (הן כמקום גיאוגרפי והן כסמל ומתודת כישוף). שם שוכנים כוחות השאול והקללה,⁴² משם ינסה לקללם. כמשקל נגד, ה' לא ישים את הברכה מכנית בפי בלעם, "וכה תדבר", אלא רוח אלקים תהיה עליו (כד, ב). הברכה תבוא מכוח התפעלות מהמראה והתעוררות פנימית, הזדהות עמוקה עם הברכה מאשר בברכות הראשונות. הקול האלקי שכל-כך ניסה לברוח ממנו, יצוף ויעלה בפעם השלישית.

3. תוכן הדברים: ניכרת התפתחות גם בתוכן הברכות. מברכה חלשה, מאולצת, עד לשיא של מחמאות וברכות ללא סייג. כותרת שתי הברכות הראשונות הנה הכרזתו של בלעם: איני יכול לקלל את בני-ישראל כי ה' מונע זאת ממני (כג, ח; כג, כא-כג). עיקר תוכן הברכה הראשונה הנו ציון מספרם הרב של ישראל ועיקר תוכנה של הברכה השנייה: בני-ישראל ינצחו את אויביהם בעזרת הקב"ה. תוכנה של הברכה השלישית שופע הערצה, חיבה וקנאה. ברכה מלאה מחמאות ודברי שבח ללא סייג. כאן מתקיימים דברי משה: "ויהפך ה' אלקיך לך את

39 בנוסף על הסיבה, שקללה יכולה לחול, לפי האמונה האלילית, רק על דבר שלפני עיני המקלל. המקלל צריך לראות את המקולל, אחרת בלעם יכול לקללם מביתו.

40 המלה אפס באה כפתיחה להסבר בהגדה, לדוגמא: במדבר יג, כח; דברים טו, ד; עמוס ט, ח.

41 סנהדרין קה, ב: "ר' אליעזר אומר: מלאך. ר' יונתן אומר: חכה נתן לתוך פיו".

42 ויקרא טז, ח: רמב"ן וא"ע; אנציקלופדיה מקראית, ערך "מדבר", כרך ד, עמ' 674.

הקללה לברכה⁴³. ככל שבלעם עולה לגובה ומגביר את המאמץ לקלל, הולכת ומתבררת לפניו האמת האלקית. פעמיים ינסה ובשלישי יודה בחוסר יכולתו. בלעם חייב להתנצל ולהסביר לבלק את כשלונו בכל פעם. אחרי הפעם השלישית, הסברו סוגר מעגל שנפתח בביתו, כאשר נמנע ממנו ללכת: "אם יתן לי בלק מלא ביתי כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' אלקי לעשות קטנה או גדולה" (כב, יח). אמירה זו נאמרה מתוך אילוף, חוסר ברירה וחוסר הסכמה. עתה, משנוכח לראות שרצונו לא יצא לפועל והרצון האלקי הוא שגבר, הוא מודה: "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' לעשות טובה או רעה מלבי אשר ידבר ה' אתו אדבר" (כד, יג). השינוי בולט: כאן מודה בלעם שאין לרצונו, לרצון ליבו, שום יכולת מול דבר ה', "אשר ידבר ה'". ביטויים אלו חסרים באמירה הראשונה. המעגל שנפתח עם רצון של בלעם להתנגד לאמת האלקית ולפעול נגדה, נסגר בגלוי האמת והודאה בכשלונו.

4. בלק: כמו בלעם, גם אצל בלק, פקחות העיניים וההכרה באמת באים בהדרגה עד לפעם השלישית. בלק משוכנע שהכסף והכבוד פיתו את בלעם והוא יבצע את המשימה. אזהרתו של בלעם לבלק, מיד עם הגיעו: "היכל אוכל דבר מאומה הדבר אשר ישם אלקים בפי אתו אדבר" (כב, לח) נתפסה על-ידו כתירוץ לנסיגות התחמקות לצורך התמקחות. בפעם הראשונה עומד בלק על עולתו ומשחזר בלעם הוא מחכה בסבלנות בוטחת למוצא פיו של בלעם, אשר מתחיל מיד בנאומו (כג, ז). כששומע בלק את הברכה העומדת בסתירה לציפיותיו, הוא מביע פליאה: "מה עשית לי..." (כג, יא). זוהי בודאי טעות בלתי צפויה וצריך לתקנה. "ויאמר אליו בלק לך נא אתי אל מקום אחר" (כג, יג). בפעם השנייה שוב עומד בלק ומחכה לבלעם שיחזור. בפעם זו הוא לא יחכה אלא יקפוץ מיד לעבר בלעם וישאל בחוסר סבלנות, בקצרה ובחוצפה הנובעת מחשש: "מה דבר ה'" (כג, יז). לאחר ברכתו השנייה של בלעם, מתחיל בלק לגלות את האמת ותגובתו הראשונית אינה פליאה, אלא חרטה על בואו של בלעם: "גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו" (כג, כה). בניסיון אחרון לתקן את הקלקול לוקח בלק את בלעם למקום טוב יותר, גבוה יותר. בפעם הזו בלעם שם פניו אל המדבר. עתה בלק לא יישאר לעמוד על עולתו ויתן לבלעם להתבודד עם רוחות הכשפים. החשש גדול מדי. בלק ושריו עוקבים אחרי בלעם ושומרים על צעדיו, שהרי בנשאו את נאומו הם נמצאים בקרבתו ומקשיבים לו, ולבלק יש אפשרות להגיב מיד. בפעם זו גם

בלק מגלה את האמת על אי-יכולתו לנצח את ישראל בנשק הפה.⁴⁴ בלק סופק כפיים בייאוש, כועס ומגרש את בלעם בידיים ריקות (כד, י-יא). גם עיני בלק טחו פעמיים ובפעם השלישית הועמדה לפניו האמת. גם בלק סוגר מעגל על דרך ההנגדה. פתח "אל נא תמנע מהלך אלי" (כג, טז) וסגר "ברח לך" (כד, יא). פתח "כבד אכבדך מאד" (כב, יז) וסגר "והנה מנעך ה' מכבוד" (כד, יא).⁴⁵

"לכה איעצך" (סיכום)

בחלק זה, הקבי"ה הוביל את בלעם (ובמידה מסוימת את בלק) להכרה בגדולתם של בני-ישראל ובאי-יכולתו לפגוע בהם. הדבר נעשה באופן ציני ולגלגני, כעין מידה כנגד מידה. בביתו שבפתור, ה' מגלה, פוקח את עיניו ובשלישית סותם, ואילו בסיפור האתון ה' פעמיים סותם ובשלישית פוקח. כך גם בנסיונותיו לקלל - פעמיים ייכשל אך יתמיד וילך אחר ליבו, נגד רצון ה', ובשלישי יתעשת ויכיר באמת. משנפקחו עיניו לאתר הפעם השלישית, יכנה עצמו "שתם העין", אשר פירושו האחד הוא העיניים שנפקחו.⁴⁶ אך ניתן לפרשו גם פירוש אחר: שתום העין - ש' ימנית מתחלפת ב- ש' שמאלית ושי' שמאלית מתחלפת ב- ס'⁴⁷ - בלעם מכנה עצמו, פעמיים,⁴⁸ בסתום עיניים⁴⁹ אשר נפקחו בשלישית.⁵⁰

עתה, משברור לבלעם שבדרך זו לא יעלה בידו לקלל את ישראל, מיעץ בלעם לבלק דרך חדשה לניצחון על ישראל. "לכה איעצך" - אם אי-אפשר לנצח מבחוץ, יש לנסות להרסם מבפנים. "ויהפך ה' אלקיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלקיך"⁵¹ - "מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבך",⁵² מהברכות ומדברי השבח אתה למד מה רצה והתכוון לקלל ולקלקל.

44 מדרש תנחומא, בלק, ח: "...הפה ניתן ליעקב... ואתה תחליף אמנותך ותבא עליהם בשלהם!";

45 השימוש בשם ה' בפי בלק הנו לעגני כלפי בלעם.

46 כ"ד, ג: אונקלוס, רש"י וא"ע. התקבולת עם "גלוי עיניים" ב- כד, ד תומכת בפירוש זה.

47 שופטים יב, ו: שבלת - שבלת; משלי כג, ב: שכין - סכין. על תופעה לשונית זו סמכו חז"ל את דרשת אל תקרי: "תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב - אל תקרי מורשה אלא מאורשה" (פסחים מט, ב), ועוד דוגמאות.

48 כד, ג, טו.

49 דומה לאיכה ג, ח: "שתם תפילתי".

50 רמו לעיורנו של בלעם, לפחות בעין אחת, נמצא במסכת נדה לא, א, ובסנהדרין קה, ב.

51 דברים כג, ו.

נבחן את הברכות ודברי השבח :

בברכה הראשונה:

- עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב - אין בני-ישראל מתערים בגויים ואינם לומדים ממעשיהם.
- מספרם של בני-ישראל רב.

בברכה השנייה:

- לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל - ה' יודעם כזכים וחפים מאון.⁵³
- ה' אלקיו עמו ותרועת מלך בו - ובזכות זאת ה' עמם.
- כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל - אין בני-ישראל מתעסקים בקסמים ובנחשים המהווים אפיונים של עבודה זרה.

בברכה השלישית:

- מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל - בתי כנסיות ובתי מדרשות לפי הדרש, וחיי משפחה ובית נאותים, לפי הפשט (ולפי רשיי - צניעות).

אלה הם דברי השבח המאפיינים את ישראל. אלו הן הזכויות המגיינות עליהם. משלא הצליח לקללם, מייעץ בלעם לבלק עצה אשר תהרוס את הזכויות, תהרוס את ההגנה של הקב"ה, ואז כבר ניתן יהיה לגבור בקלות על בני-ישראל.

ג. חטא בעל פעור (פרק כה)

בשלב זה נמצא בלעם במשבר. רצונו לקלל את ישראל לא עלה בידו. הסכנה מצד ישראל עדיין מוחשית וגם שמו המקצועי נפגע קשות. בלק אינו מעניק לו ולו מעט מהכסף ומהכבוד שהבטיחו, אלא מבקש לסלקו בבושת פנים. במצב זה, מייעץ בלעם לבלק את העצה האמורה לפגוע קשות בבני-ישראל, ותיתן הזדמנות למואב לפגוע בם.

העצה אינה כתובה במפורש בפרקנו אלא נלמדת מסמיכות פרק כה: "וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב" (א), לפרק כד: "לכה איעצך" (יז). בלשון ברורה יותר: "הן הנה היו לבני-ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור" (לא, טז). העצה היא להכשיל את ישראל בעבודה זרה של פעור

52 סנהדרין קה, ב.

53 און במובן הכללי של עולה, חמס, שקר ובמובן הפרטי של עבודה זרה, כמו: שמי"א טו, כג; הושע יח; מיכה ה, ה.

באמצעות גילוי-עריות, זנות, על-ידי בנות מואב ומדין. "אלהיהן של אלו שונא זימה הוא... בא איעצך עצה."⁵⁴ אין דבר שאלקיהם שונא כגילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה. לפחות בשניים יש בידינו להכשילם. לא בכדי כסתה התורה על עצת בלעם וקצרה בחטא בעל פעור. הבושה והטראומה מהחטא, מעצמתו ומחיקתו,⁵⁵ שבמשך ארבעים שנה לא התנסו בשכמותו,⁵⁶ הנם גדולים. המטרה העיקרית בתכנית של מואב-מדין⁵⁷ הייתה העבודה זרה. החטא הקשה היה עבודה זרה. חטא הזנות היה רק כאמצעי להגיע לעבודה זרה. בחטא עבודה זרה מתנתקים בני-ישראל מבריתם עם הקב"ה, ברית העומדת על ייחודו של הקב"ה. "ולא יטמאו עוד בגלוליהם ובשקוציהם... והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלקים."⁵⁸

מואב ומדין הציבו למטרה זו את כל הבנות. אף אחת לא השתחררה ממשימה לאומית זו, ואף בת המלך גוייסה. בלק ובלעם ראו ברכה בעמלם והצלחה שאף הם לא שיערוה. בנות מואב שכנעו את בחורי בני-ישראל לשתות מיינם, לאכול אתן ולעבוד לפעור. בני-ישראל, שמטבעם עושים כל דבר בקיצוניות ובדבקות ("נתבעים לעגל ונותנים, נתבעי למשכן ונותנים") אינם רק עובדים את הבעל אלא "ויצמד ישראל לבעל פעור" (כה,ג), "הנצמדים לבעל פעור" (כה,ה). גם חז"ל, ברצונם להבליט את המעורבות החזקה של בני-ישראל בחטא בפומבי, בלי בושה, אמרו: "הן הנה - מגיד שהיו מכירין אותן, זו היא שנכשל פלוני בה"⁵⁹ - שכולם היו מכירים בכולם.

עד כה התבוננו באירוע זה מנקודת המבט של מואב ומדין. ננסה להבין את ההתרחשויות ושרשיהן מנקודת מבטם של בני-ישראל. כיצד הגיעו בקלות יחסית כל-כך לחטא קשה. לאחר שנים ארוכות של חיי גן-עדן במדבר? אמנם לא כולם חטאו, אך השאלה העומדת היא, מה המניע שהביאם למצב זה, שהוא היפוך גמור לציפיות של משה ושלנו, לאור ייעודם ותנאי התפתחותם? נסביר ונאמר, שאי-אפשר לפרש את מעשיהם בתירוץ "אין אפטרופוס לעריות", כי האף אמנם שאמירה זו נכונה גם בפרשתנו, הרי אין בה הסבר לשרש ועיקר החטא, אלא רק למתודה שבה השתמשו בנות מדין.

54 סנהדרין קו,א.

55 בחטא העגל נהרגו שלושת אלפים ובעל פעור עשרים וארבעה אלף.

56 מדרש תנחומא, בלק, טז. אף הנביא מיכה מכסה על החטא ואינו מזכירו במפורש (ו,ה).

57 הסבר בעניין החילוף שבין מואב למדין נמצא בדעת מקרא, במדבר, עמ' שיב-שיג.

58 יחזקאל לו, כג; ועוד פסוקים רבים בתנ"ך.

59 במדבר לא, טז; רש"י מהספרי.

דור יוצאי מצרים זכה וראה את משה רבנו בגדולתו. הוא חש את נוכחות הקב"ה ואת מעורבותו של משה בניסים ובטובה אשר חלק להם ה'. האמונה במשה כמנהיג נבעה באופן ישיר ובלעדי ממעורבות זו. הקב"ה מציין זאת פעמיים ביחס לדור המדבר. על ים סוף: "וירא ישראל את היד הגדולה... ויאמינו בה' ובמשה עבדו".⁶⁰ בהר סיני: "...בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם".⁶¹ אלמלא מחזות נפלאים אלה ומעורבותו של משה בהם, ספק אם היה העם מאמין בה' וספק רב אם היה נוהה אחר משה כעדר אחר הרועה. מעשי המנהיגות המגוונים של משה בחיי היום-יום לא השאירו, כנראה, רושם חזק: לימוד תורה, משפט וכד'. אדרבה, על אף הניסים הגלויים, התגלו בקיעים ביחסים שבין העם למשה, עד שהוא כמעט ומבקש להינתק מהנהיגם.⁶²

במשך שלושים ושמונה השנים האחרונות, לפי מיטב ידיעתנו, החיים במדבר היו מאוד חד-גוניים. החיים התנהלו על מי-מנוחות, בלי בעיות או אתגרים מיוחדים ומבלי היזקקות לנס גלוי.⁶³ הדור החדש המתהווה במדבר לא זכה לחוש את גדולת ה' ואת קרבת משה לה' ולניסיו. למרות הציפיות הוא לא זכה ל"ויאמינו בה' ובמשה עבדו". יתרה מכך, במשך שנים ארוכות ושלוות אלו, כמעט ולא באה לידי ביטוי מנהיגותו של משה. העם יושב לשבטיו ועליהם ראשי השבטים המטפלים בעניניהם. מצב מתמשך זה יצר דור חדש אשר לא ידע את משה ואף לא את גדולת ה'. ידיעה מלימוד ומסורת - כן, אך לא ידיעה ברמה של "וגם בך יאמינו לעולם".⁶⁴

חטא העבודה זרה בבעל פעור הנו מרד של חלק מהעם בה' ובמשה עבדו. יש בו ניסיון לשבירת הברית, להינתקות מה'. בנות מואב היוו גורם דוחף וממריץ להתפרצות מרד זה. הן והצעתן את בעל פעור היוו הזדמנות לפריצת הלבנה שפעפה בפנים. ביחס לקב"ה קשה לדעת ממשט הפסוקים את הסיבה והשורש למרד זה, אך ניתן לקבוע שמדובר במרד מכיוון שהקב"ה בעצמו מכנה את המעשה של פנחס "בקנאו את קנאתי" (כה,יא) - קנאה בתנ"ך מאדם כלפי

60 שמות יד, לא.

61 שמות יט, ט.

62 במדבר יא, יא-יב: "...האנכי הרייתי את העם הזה...".

63 המן והבאר אינם ניסים גלויים, שהרי הם נולדו למצב זה. בוודאי שמשה אינו מעורב בניסים אלו.

64 יתכן וגם גילו המופלג של משה השפיעו על השתקפות בבואת מנהיגותו בעיני העם, למרות בריאותו התקינה - דברים לד, ז.

הקב"ה, לחיוב ולשלילה, הנה תמיד ביחס לעבודה זרה ומרידה בה.⁶⁵ ביחס למשה, העם לא ראה את הניסים, לא ראה את הזומינגטיות של משה. ראשי העדה מנהלים את שבטיהם ואין לדעת עד כמה היה מגע בין משה והעם. המשכן מבודד מבני-ישראל, אין הרבה נבואות והתגלויות שהעם רואה אותן, ואפילו אין הרבה מסעות, שבהן מנהיגות משה בולטת מעט. יתכן ופרשת מי מריבה המעשה הניסי שראה דור זה ממשה, על החטא שבו והעונש, אף המריץ את המרידה והערעור במנהיגות משה. מעשה נחש הנחושת אינו מועיל ביותר למשה, שהרי ה' והנחש הם המצילים ובעיקר בגלל שהעם סבל באירוע זה.

מרידה זו הקיפה חלק מהעם, אך היא כללה בתוכה גם חלק מהמנהיגות של בני-ישראל. חלק מראשי העם השתתפו במרד זה נגד ה' ומשה. "קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש וישב חרון אף ה' מישראל" (כה,ד). ה' מצוה להוקיע, לתלות, את ראשי העם המורדים בפומבי,⁶⁶ כדי שיראו העם ויירתעו, תיחרס המנהיגות והמרידה תיפסק. רק כך ישוב חרון אף ה' מישראל, הנגרים אחריהם.⁶⁷ הפסוק הבא, פסוק ה', הוא המתייחס לחוטאים מהעם. אותם, השופטים צריכים לחרוג, ללא צורך במשפט.⁶⁸ צריכים היו, אך נראה בהמשך אם אכן ביצעו את תפקידם.

זמרי בן סלוא

זמרי בן סלוא נשיא בית-אב בשבט שמעון היה מנהיג המרד. הוא זה אשר ארגן את העם, יזם ודחף למרד זה. העם נצמד לבעל פעור ושולח מסר ברור למשה. משה מתקשה להגיב והחטא, המרד מתפתח וצובר תאוצה. יותר ויותר מצטרפים אל החוטאים. זמרי מחכה לשעת כושר זו ובא להתייצב מול משה ומול מנהיגותו. הוא לוקח את בת-המלך כדי לשוות למעשהו סממן מלכותי.⁶⁹ (אף לפי חז"ל, משימתה הראשונית הייתה לפתות ולהחטיא את המלך, את משה רבנו⁷⁰). עומד זמרי לפני המשכן ומתריס כלפי משה ומנהיגותו. לפי הדרש, הוא

65 דברים לב, טז, כא; מל"א יט, י; יחזקאל ח, ז; תהלים עח, נח.

66 ש"ב כא ו, ט.

67 הגמרא סנהדרין לה, א דורשת שבצו זה ה' דורש ממשה להציב בתי-דין לשפוט את החוטאים. פירוש זה אינו פשוטם של הכתובים.

68 הדין שלמד פנחס ממשה ברדתו מהר סיני "הבוועל ארמי קטאים פוגעים בו" (סנהדרין פ"ב, א) תקף כלפי כל אדם ולא רק כלפי זמרי.

69 על-פי סנהדרין פרק ב', משנה א'.

70 סנהדרין פ"ב, א.

מצדיק את מעשהו על-ידי השוואתה של כזבי בת צור לצפורה בת יתרו. "לאחר שהצליח להמם את משה ונתעלמה הלכה ממנו,⁷¹ עומד זמרי מול פתח המשכן ומציב לפני משה ולפני ה' את האלטרנטיבה החדשה: בעל פעור במקום המשכן, במקום ה'. זמרי במקום משה והכהנים.

משה

אצל משה רבנו היו ההפתעה וניפוץ כל הציפיות חזקות מאוד לאחר שלושים ושמונה שנים שלווה ומלאות תקוה. משה רואה את המון העם נוהה אחרי בעל פעור והוא מבין היטב את מניע המרד והשלכותיו. הוא והמנהיגים אשר אתו מרגישים שהם מאבדים את השליטה ואת השלטון. בני-ישראל מורדים בה' ובהם ונוטשים לטובת בעל פעור ומנהיגי המורדים. לאחר חטא העגל וחטא המרגלים, עמד משה והתפלל למען העם. כאן עומד הוא חסר אונים, מיואש. חוסר מעש הנובע ממשבר מורלי וחוסר אמון בעם הזה. אין משה נוקט בשום פעולה על-מנת לעצור את הסחף. הוא עומד עם שאר המנהיגים פתח אהל מועד (בריחה מההמון, מהעם) ובוכה (כה,ו). גם את צו ה', להוקיע את ראשי החוטאים, לא היה מסוגל משה לבצע. כמוהו ובהשראתו גם השופטים, המנהיגים הנאמנים לה', אינם מבצעים את צווי משה ואינם הורגים את הנצמדים לבעל פעור.⁷² עשרים וארבעה אלף החוטאים מתים במגפה ולא על-ידי השופטים (כה,ט).

גם כשמגיע זמרי ומתריס כלפי משה, הוא אינו נוקט בפעולת-נגד, אלא רק בוכה. משה רואה לפניו את מנהיג המרד אשר יש אחריו עם רב, ואין למשה גיבוי ציבורי לפעול נגדו. אף לפי המדרש, המקצין את תעוזתו ותוצפתו של זמרי, נתעלמה הלכה ממשה ולא פעל מאומה למרות שזמרי עשה מעשה זנות ופעור בפתח אהל מועד.⁷³ נראה, כי משה המופתע והמאוכזב התייאש מהעם ואיבד כל תקוה. אין הוא יוזם פעולת מנע, אין הוא מתפלל בעדם. בספר דברים ג, כג-כח מספר משה על תחנוניו אל הקב"ה להיכנס לארץ-ישראל. פסוק כט: "ונשב בגיא מול בית פעור" ואחר-כך קטע ארוך שבו משה מזכיר, מוכיח ומזהיר את בני-

71 שם, שם.

72 הרמב"ן לפסוק ו מציע סיבה אחרת: הם לא הספיקו להרוג עד שבא זמרי.

73 מדרש תנחומא מחמיר מאוד עם משה: "ולפי שנתעצל לא ידע איש את קברתו. ללמדך, שצריך אדם להיות עז כנמר... ומכאן את למד שמדקדק הקב"ה עם הצדיקים אפילו כחוט השערה" (תנחומא, בלק, כ)

ישראל על חטא בעל פעור. לאחר החטא אין משה מתחנן. בין אם זה סדר ההתרחשויות ובין אם משה עורך את דבריו ("אין מוקדם ומאוחר בתורה"), בכל אופן מעיד הדבר על חוסר רצון מצדו להוביל את העם הזה לתוך ארץ-ישראל. אין בו יותר כח והתהלהבות להנהיג את בני-ישראל.

פנחס

על רקע המצב הקשה בעם וחוסר האונים של משה, מעשהו של פנחס בולט ומוזהיר יותר. מעשה זה מקבל משמעות חזקה על רקע הבנתו את מעמדו של זמרי כמנהיג עולה ונהירת העם אחריו. פנחס אינו חושב שהעם כולו הולך אחרי זמרי. אין הוא מאמין שכל העם הפר את הברית עם הקב"ה. תחושה זו ממלאת אותו באומץ וביכולת להרוג את זמרי וכזבי. במעשה זה אין פנחס הורג רק חוטא קשה ובעל תעוזה, אלא הוא הורג את המנהיג ועוצר את המרד. מיד עם עצירת המרד, מפסיק ה' את המגיפה (כה,ח). תמת ה' לא הייתה שוככת עם הריגת חוטא אחד. פנחס מקנא את קנאת העבודה זרה כלפי ה', משיב את חמתו מעל בני-ישראל ומונע מהם כליון (כה,יא).

תרגום יונתן (כה,ח) מפרש את מעשה פנחס בהרחבה. פנחס נעץ את הרמח בזמרי וכזבי ונשא את שניהם על הרמח והולכים בכל מחנה ישראל כדי להראות לעם. לפירוש זה פנחס מצא לנחוץ לעבור בכל המחנה ולהראות למורדים את המנהיג התרוג על-מנת לעצור את המרד. גם אז היו עדיין אנשים שרצו להרגו על מעשה זה. כל אלו מעידים על הלך הרוח והמצב בעם ועל אומץ ליבו, הברכה שבמעשהו וההשלכות המרחיקות לכת של מעשה זה.

בלעם אכן הצליח באופן חלקי להרוס ולזנב בבני-ישראל באותם תחומים שהגדירים בברכותיו כמציינים אותם: עבודה זרה, גילוי עריות, התא המשפחתי, התרחקות מכשפים והתבודדות מהגויים. מטרתו של בלעם הייתה לנתק את הברית שבין ה' לישראל, לקעקע את ייחודם ובכך למנוע את הגנתם המיוחדת מהקב"ה. פנחס עמד בפרץ ומנע את התגשמות המזימה במלואה. פנחס הציל את הברית שבין ה' לישראל ולכן שכרו הנו ברית עולם, ברית שלום. תחת אשר קנא לאלקיו ויכפר על בני-ישראל.

המפקד

מיד לאחר המגיפה, ה' מצוה את משה לפקד ולמנות את בני-ישראל מבן עשרים שנה ומעלה, כל יוצא צבא (כו,ב).⁷⁴ מפקד זה הנו המפקד המפורט השני הנערך במדבר. מפקד ראשון נערך בשנה השנייה לצאתם ממצרים ומפקד שני מיד לאחר חטא בעל פעור, בשנה הארבעים.

נשווה בין שני המפקדים ונדון בטבלה.

הפרש בעיגול (באלפים)	שנה 40	שנה 2	
- 3	43,730	46,500	ראובן
-37	22,200	59,300	שמעון
- 5	40,500	45,650	גד
+ 2	76,500	74,600	יהודה
+10	64,300	54,400	יששכר
+ 3	60,500	57,400	זבולון
- 8	32,500	40,500	אפרים
+12.5 {			} יוסף
+20.5	52,700	32,200	
+10	45,600	35,400	בנימין
+ 1.7	64,400	62,700	דן
+12	53,400	41,500	אשר
- 8	45,400	53,400	נפתלי
	601,730	603,550	

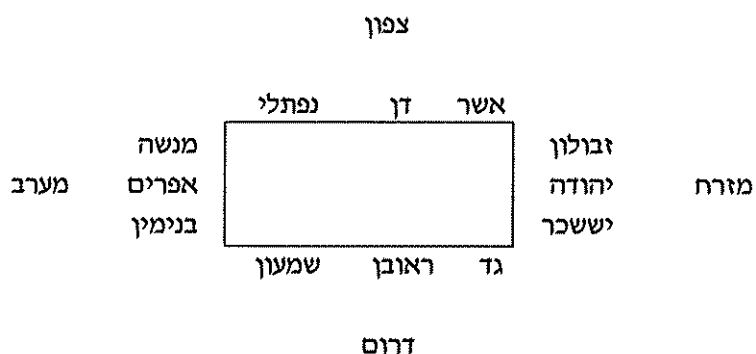
הערות לטבלה

1. המספר הכולל של בני-ישראל פחת במשך שנות המדבר. אף שיש תמותה, הרי שאוכלוסיה בדרך-כלל גדלה, אלא אם יש אירוע של הרג המוני. במיוחד, כשמדובר באוכלוסיה של גברים צעירים, כל יוצא צבא.

74 "משל לצאן החביבה על בעליה שנפל בה דבר ומשפסק אמר לו לרועה בבקשה ממך מנה את צאני ודע כמה נותרו בהם להודיע שהיא חביבה עליו" (רשי"י לשמות ל,טז).

מכיוון של+א ידוע לנו על מוות בסדר גודל גדול, כמו במגיפת בעל פעור, הרי שמותר לנו להניח, שהשינויים במספרי האוכלוסיה נובעים ומושפעים בעיקר מהמוות במגיפה זו. הדבר גם מסתבר לאור העובדה, שבמפקד מונים גברים צעירים, מבין עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא. מכיוון שהדעת נותנת שהחוטאים בבעל פעור הנם אותם בחורים צעירים, אשר ליבם ויצרם נוטה אחרי בנות מדין, הרי שמספרם של בני-ישראל במפקד השני הושפע ישירות ממגיפת בעל פעור. כמו-כן, רשאים אנו להסיק, מסקנה כללית מאוד, לגבי כל שבט באופן פרטי. שבט אשר מספר הבחורים הצעירים שלו ירד, הרי שבחורים אלו חטאו ומתו במגיפה. כלומר, השבט היה מעורב יותר במרד ובחטא. שבט אשר מספר הפקודים שלו עלה, ניתן להסיק ששבט זה היה מעורב פחות, או כלל לא מעורב, במרד בעל פעור (כמובן שהמסקנות הן במסגרת ידיעותינו ואין כאן יומרה להסביר הכול באמצעות המספרים בלבד).

2. שבט שמעון: בולטת מיד העובדה, שמספרם של בחורי שבט שמעון ירד פלאים. הם איבדו 60% משכבת אוכלוסיה זו. שבט שמעון היה השבט המוביל במרד. זמרי נשיא בית אב בשבט שמעון היה המנהיג ובאופן טבעי משך אחריו את בני שבטו אשר תמכו בו. מספרם של המורדים-חוטאים בשבט שמעון היה הגדול ביותר, וממילא, זהו השבט שמתו בו מספר הבחורים הצעירים הרב ביותר. כדי לבחון ולהבין טוב יותר את הערה 1 ו-2, נעיין בסדר חנייתם של שבטי ישראל במדבר, על-פי השיטה שהראשון בכל שלישייה באמצע, השני מימנו והשלישי משמאלו (כאשר מסתכלים מבפנים).

- בני-ישראל בחנייתם בערבות מואב על ירדן יריחו, חונים מצפון למואב ולמדין. הצד הדרומי של מחנה ישראל פונה למואב ולמדין. בנות מואב-מדין הנשלחות ל"חזית", לעבר מחנה ישראל, נפגשות ראשונה עם שבטי הדרום (בהנחה שלא מיד נכנסו לתוך המחנה). שבט שמעון, שכנראה הקרקע הייתה מוכנה אצלם למרד, נסחפו לתוך מערבולת החטא. עובדה זו היותה את הגורם האחרון והמדברן שדחף את שמעון להוביל את החטא והמרד.
4. ראובן וגד, היושבים בדרום, גם הם נתונים להשפעה החזקה ביותר של בנות מואב וההמרדה של שבט שמעון. פוטנציאלית, נצפה למצוא בשבטים אלו מורדים, כאשר האינדיקציה שלנו היא התמעטות אוכלוסיית הבחורים שלהם. ואכן, המאזן של ראובן וגד הנו מאזן שלילי.
- גם שבטי בנימין, אפרים ומנשה, השכנים של שמעון במערב, חשופים להשפעה. נבדוק ונמצא, שבנימין ומנשה לא הושפעו, אדרבה, הגידול באוכלוסייתם הוא גדול יחסית לאחרים. אפרים, לעומתם, הושפע מאוד. המאזן השלילי שלו הנו השני בגודלו, אחרי שמעון. ניתן לומר באופן זהיר, שהשבט שמספר החוטאים בו היה גדול מאוד, אחרי שמעון, הנו אפרים (במקביל אליו שבט נפתלי).
5. "בני יוסף למשפחתם מנשה ואפרים" (כו, כח).
- בשנה הארבעים לצאת בני-ישראל ממצרים, לא קיימת ישות שבטית-ממשית בשם יוסף, ישנם שני שבטים נפרדים לגמרי הנקראים מנשה ואפרים. מדוע מכנה אותם הכתוב במפקד בשם יוסף?
6. הכיצד מנשה לפני אפרים במפקד זה? מאז ברכתו של יעקב ולאורך כל התורה, אפרים יופיע תמיד לפני מנשה, חוץ מפסוק זה.⁷⁵ מתוך הטבלה נסיק, שאם שבטו של אפרים הנו חוטא כה גדול ושבט מנשה אינו חוטא כלל (מאזנו החיובי הנו הגדול ביותר), הרי שבמקום זה אין זכות לאפרים להיות הראשון. כאשר יעקב העביר לאפרים את הבכורה בשיכול ידיו⁷⁶, הוא דיבר על: "האלוקים אשר התהלכו אבתי לפניו... האלקים הרעה אותי... המלאך הגואל אותי...". יעקב מדבר על הברית שבין הקב"ה לבניו וכן "בך יברך ישראל לאמר ישמך אלקים כאפרים וכמנשה". אפרים הפר את הברית

75 בנביאים נמצא מקומות בודדים בהם מנשה מופיע לפני אפרים וכל מקום וסיבותיו. בכל אופן, בתורה, כשמדובר על הישות השבטית, הממשית, תמיד אפרים קודם למנשה.

76 בראשית מח, יז-כב.

בחטא בעל פעור, ולכן קשה להעניק לו את הבכורה במעמד זה, ובוודאי שאין רצון ליישם את "בדך יברך ישראל..."

7. צד צפון מרוחק מבנות מואב ומשמעון, ואכן דן ואשר במאזן חיובי, אך עדיין נשארת שאלה פתוחה ביחס למאזן השלילי הגדול של שבט נפתלי.

8. צד מזרח: יהודה, יששכר וזבולון. אמנם הם קרובים למואב ולמדין (מדין שוכן בדרום-מזרח של ישראל), אך שלושתם עם מאזן חיובי. האם זה בהשפעת העובדה שמשה ואהרון חונים בצד זה במחנה לוי? האם המאזן החיובי הקטן של זבולון ויהודה (יחסית לאוכלוסייתם הגדולה בשנה השנייה) מעיד שבכל אופן הקרבה לצד דרום-מזרח השפיעה גם עליהם?

לסיכום נאמר, שמספר שאלות נשארו עדיין פתוחות. בפרק הבא, בדיון על ספר דברים, ננסה להתייחס לחלק מהשאלות ואולי נצליח להבין את ברכות משה לשבטים לפני מותו בעזרת טבלה זו.

ד. ספר דברים

הטענה המרכזית שנדון בה בפרק זה ואותה נרצה להוכיח, הנה שספר דברים נאמר-נכתב תחת ההשפעה הישירה של טראומת בעל פעור. ההתרחשויות עם בלעם וחטא בני-ישראל בגילוי עריות ובעבודה זרה של בעל פעור משאירים את חותמם ועקבותיהם בכל הספר. תוכן ספר דברים הנו בבואה ותוצאה של הלך הרוח ומצב העם לאחר החוויה הקשה שחוו ערב כניסתם לארץ, וכמובן, השתקפות מחשבתו-דעתו של משה רבנו עקב טראומה זו. נרחיק ונאמר, שמראהו של ספר דברים היה שונה לגמרי אילו פני ההתרחשויות היו שונות. משה עומד לשאת את דברו לפני מותו, אך גם זמן קצר מאוד לאחר המרד - החטא. אין ספק, שהזיכרון הטרי משפיע עליו מאוד בעמדו למסור לעם את דבריו האחרונים, את צוואתו. זיכרון זה הוא המניע לתוכן והמעצב את ספר דברים. ספר במדבר פרק כ' מתחיל בסיפור האירועים של השנה הארבעים לצאתם ממצרים.⁷⁷ במשך שנה זו התרחשו האירועים: מי מריבה, מלך אדום, מות אהרון, נחש הנחשות, סיחון ואחר-כך פרשת בלק, בלעם וחטא בעל פעור. אירועים אלו מתרחשים על-פני מספר חודשים. ספר דברים מתחיל בתחילת החודש האחד-עשר. יש הפרש זמנים קטן מאוד בין פרשת פעור והמפקד לבין

77 במדבר כ,ב: רש"י, אי"ע.

נאום הפרידה של משה רבנו. מספר קטן מאוד של חודשים אם לא שבועות. אין ספק, שהטראומה מהעבר הכל-כך קרוב, כשחטא גדול זה היה יחיד מסוגו לאחר שלושים ושמונה שנות שלווה במדבר, משפיעה על דברי משה לבני-ישראל.

באופן כללי ניתן לומר, שתוכן ספר דברים כולל שלושה אלמנטים מרכזיים: א. **דברי מוסר לעם**: משה מתכוין בדברים אלו להוכיח את העם על העבר ולכוונם לעתיד. לשם מטרה זו, הוא מזכיר את אשר התרחש אתם בעבר ומזהירם את הדרך אשר יילכו בה בהמשך. עתה, משהתגלה טבעם בחטא בעל-פעור, אי-אפשר ללא דברים ארוכים של מוסר, תוכחה והכוונה. זאת הסיבה, שמשה מוצא לנכון להדגיש בתחילת דבריו על העתיד, את האירוע של בעל פעור ולא שום אירוע היסטורי אחר. "ועתה ישראל שמע אל החקים... למען תחיון... כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלקיך מקרבך... ואתם הדבקים"⁷⁸ בה' אלקיכם חיים כלכם היום" (ד, א-ג). החיים מול המושמדים. בעל פעור מול שמע ישראל אל החקים.

פרשת הברכות והקללות וכריתת הברית, וכן שירת האזינו, על תוכחותיה, כלולים בקטגוריה זו.

ב. **מצוות, חוקים ומשפטים**: מצוות רבות בספר דברים, אשר מקצתן נזכרו כבר בחומשים הקודמים, מצוות שהינן מחדשות ומוסיפות למצווה אשר כבר הוזכרה ומצוות חדשות, אשר נזכרות בספר דברים בפעם הראשונה.
ג. **וזאת הברכה**: דברי משה האחרונים המופנים ישירות, באופן אישי, אל כל שבט ושבט ובסופם מספר פסוקים לכלל ישראל.

בדיונו נתמקד בשתי נקודות: המצוות וברכת משה.⁷⁹ בדיון בנקודות אלו, ננסה להוכיח את הטענה שהצבנו בראש הפרק: תוכן ספר דברים מושפע ומעוצב בעקבות חטא בעל פעור.

⁸⁰המצוות

בחומש דברים נמצאים מאתיים מצוות שהן חדשות או מבוארות, המהוות השלמה למצוות ולנושאים שהוזכרו בחומשים הקודמים. אמנם יש גם מצוות

⁷⁸ לעומת הנצמדים לבעל פעור.

⁷⁹ גם בשירת האזינו ניתן למצוא דמיון עצום במטבעות לשון בביטויים, וכן רמזים כמעט מפורשים לבלעם ולבעל פעור. אך זהו נושא לדיון נפרד.

⁸⁰ בדיונו נסתמך על מניין המצוות לרמב"ם.

שחוזרות ממש, אך אלו הן המצוות אשר משה מזכיר תוך חזרתו על ההיסטוריה של בני-ישראל ובדברי תוכחתו (כגון: עשרת הדברות).

כפי שהזכרנו לעיל, בלעם ניסה לקעקע מספר עמודי תווך בחיי בני-ישראל. בעצתו ניסה להרוס את התכונות-הזכויות המהוות ערובה להגנת הקב"ה על בני-ישראל: עבודה זרה (וכן כשפים, הקרובים לעבודה זרה ולפעמים אף מהווים בסיס לה), גילוי עריות, זנות והרס התא המשפחתי ("מה טבו אהליך יעקב"), קרבה והתערות בגויים ("עם לבדד ישכון"). ובלעם אכן הצליח. בני-ישראל לאחר חטא פעור היו פרוצים בתחומים חשובים: התערו בגויות, חטאו בונות ובעבודה זרה, מרדו בה' ובמשה. אמנם המרד נעצר והחטא נגמר, אך משה רואה את העם כי פרע הוא כי פרעה בלעם לשמצה בקמיהם.⁸¹ רוב המצוות המופיעות בספר דברים הן מצוות העוסקות בתחומים אלו. הן נועדו לחזק ולבסס תחומים חשובים אלו, לגדור גדרים בבני-ישראל על-מנת לשמר את מה שהצליח בלעם לקלקל בעצתו.

נעיין במספר קבוצות של מצוות בספר דברים:

1. עבודה זרה: מצוות שעניינן נגד עבודה זרה כל שהיא - לא לעבדה, לא לטעת אשרה או להקים מצבה; איסור הנאה מעבודה זרה, והמצווה לאבדה. דין עיר הנידחת (יג, יג-יח) הנה בבואה של בני-ישראל בחטא בעל פעור "...וידיתו את ישבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אשר לא ידעתם" (יג, יד). בלעם וזמרי הנם דוגמא חיה לדין המסיתים לעבודה זרה: "נביא או חולם חלום... נלכה אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם" (יג, א-ו). ומאידך, עולה דמותו של פנחס המקיים את דין המוות במסית לעבודה זרה והורג את זמרי ואת בלעם.⁸²

2. עם לבדד ישכון: בהמשך למצוות בענייני עבודה זרה, יש הרבה מצוות שמטרתן התרחקות והתנזרות מהגויים וממנהגייהם. השמדת שבעה עממין "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם..." (כ, יח). לא ללמוד ממעשייהם ולא לנהוג כמנהגייהם: "לא תתגדדו ולא תשימו קרחה בין עינכם למות כי עם קדוש אתה... להיות לו לעם סגולה..." (יד, א-ב). וכמוכן, אסור להתחתן עם עובדי עבודה זרה "כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים" (ז, ד) - זכרון טרי מבנות מואב.

81 על-פי שמות לב, כה.

82 על-פי תרגום יונתן לבמדבר לא, י.

- מצוות אלו נאמרו או הודגשו לאחר חטא פעור, מאחר שהיו שורש החטא של בני-ישראל, ההתקרבות אל הגויים.⁸³ הביטוי הקלאסי לכך ניתן באיסור: "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'...לא תדרש שלמם וטבתם כל ימך לעולם" (כג, ד-ז). זאת משום שהם צאצאיהם ועמיהם של בלעם ובלק "ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך" (כג, ח).
3. "במקום אשר יבחר": בנוסף על מצוות הרחקה מעבודה זרה, מצוה התורה בתומש דברים מצוות רבות בדיני ריכוז הפולחן במקום אשר יבחר ה'. יש לרכז את הקרבנות במקום אשר יבחר ה' ואשר שמו שוכן שם. פיזור הפולחן והקרבה בכל מקום, גורמים ומביאים את העם לעבודה זרה, כפי שהוכח בתקופת ספר מלכים. הגויים זבחו בכל מקום "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" ובני-ישראל מצווים בהנגדה "לא תעשון כן לה' אלקיכם, כי אם אל המקום אשר יבחר..." (יב, ב-ה). ספר דברים שם דגש חזק על מצווה זו וחוזר עליה מספר פעמים, כשהנימוק העיקרי הוא: "למען תלמד ליראה את ה' אלקיך" (יד, כג). העלייה לרגל וריכוזיות הפולחן, מבטיחים את הקרבה לה', אהבתו ויראתו.
- בנוסף על הקרבנות, כמעט כל ההלכות הנוגעות בתרומות מעשרות ובכורים בספר דברים, מכוונות כלפי הבאתם ואכילתם במקדש ובירושלים (פרקים יב-יד). אף הלכות פסח המוזכרות בספר דברים עוסקות ברובן בחובות הקרבת קרבן הפסח וקרבן החגיגה בירושלים ואיסור הקרבתם בבמת יחיד (טז, א-ז).
4. "מה טבו אהליך יעקב": תחום זה של גילוי עריות, זנות וחיי המשפחה, נפרץ בנהירת בני-ישראל אל בנות מואב. גם בתחום זה מוסר משה לבני-ישראל מצוות שנועדו לגדור גדרים ולהוות משקל-נגד לעבירות אלו, שפגעו בעם בחטא פעור. הדוגמא הבולטת הנה פרשיית אשת יפת תאר (כא, י-יד). כל כולה של פרשייה זו מכוונת כלפי האירוע של בנות מואב. מלחמה, בנות האויב המפתות את הבתורים. דיברה תורה כנגד יצר הרע,⁸⁴ שאם אין הקב"ה מתירה בצוו התורה, ישאנה באיסור ויבא לידי עבודה זרה ומרידה בקב"ה, כפי שקרה בבעל-פעור.

83 סנהדרין קו, א: הגמרא מלמדת על דוגמא נוספת ביחס לחטא פעור: "ועדיין לא נאסר יין של נכרים". לדעת גמרא זו, אירוע בעל פעור הוא הסיבה והרקע לאיסור.

84 על-פי קדושין כא, ב.

משה מורה לבני-ישראל גם את כל סדרי כתובה וקידושין הבאים להסדיר ולבסס את חיי הנישואין והמשפחה היהודית: כתובה, נישואין במקרים מיוחדים, כגון: אונס, מפתה, מוציא שם רע, סריס (כב, יג - כג, ג), ייבום וחליצה (כה, ה-ו), ולשעת הצורך גם הלכות גט (כד, א-ד). זאת ועוד, על-מנת לחזק את הקשר המשפחתי בין איש לאשתו, לא יצא החתן מביתו כל השנה הראשונה אפילו לצורכי ציבור, אלא יושב בביתו ומשמח את אשתו (כד, ה-ו) ובהנגדה: "לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני-ישראל. לא תביא אתן זונה... בית ה' אלקיך... כי תועבת ה' אלקיך... (כג, יח-יט). את אשר עשו בני-ישראל עם בנות מואב ומדין אוסרת התורה כתועבת ה'.

5. "לא נחש ביעקב": כוחם ופרסומם של בלק ובלעם בקסמיהם, גם אלה הנם מדרכי עבודה זרה ומוגדרים כתועבת ה' (יח, יב). לעומתם, שבחם של בני-ישראל בעובדה "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". על בני-ישראל נאסר כבר בעבר להחיות מכשפה⁸⁵ ולעסוק באוב וידעוני.⁸⁶ בדברים יש פירוט רחב בהנמקה שקסמים אלה הנם תועבת ה' וכנגדם באה ההבטחה לתת לישראל נביא אמת (יח, טו). את הקטגוריה הזו משלימה קבוצת מצוות העוסקות בנביאי השקר: אסור להתנבא בשקר, אסור לשמוע בקול נביא השקר ואף להרגו (יח, כ-כב), ולעומת זאת, החובה לשמוע אל נביא האמת (יח, יח-יט). הנה גם כאן עולה דמותו של בלעם: הקוסם והמנחש מול ישראל, שנאסר עליהם להידמות לו. נביא "השקר" מול נביאי האמת של ישראל (ואולי מתחבאת-נרמזת כאן דמותו של משה, אשר לא הלכו אחריו במרד פעור?).

6. בני-ישראל מרדו במשה ובמנהיגותו, אך המרד היה מכוון גם כלפי האדמיניסטרציה השלטונית והדתית שזוהתה עם משה ושכנה מסביב למשכן. הכהנים והלויים היושבים קרוב מסביב למשכן, מבודדים ומנושאים, נתפסים בעיני העם הן כאנשי הדת והן כמוזוהים עם משה. המרד כלפי משה מכוון גם כלפיהם, הן מצד זהותם עם המנהיגות והן מצד זהותם עם המשכן ועבודת ה'. מצוות מינוי המלך ההגון מקרב אחיך,⁸⁷ עם מצוות המדריכות את המלך, הנה משקל-נגד למרד במלך משה, במטרה להעמיד מנהיג חלופי, זמרי. "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו" (יז, יד) -

85 במדבר כג, כג.

86 ויקרא יט, כו; כ, כו.

87 ב"ק פח, א: "מקרב אחיך - ממובחר שבאחיך".

"שתהא אימתו עליך",⁸⁸ ולא זמרי, ולא כפי שקרה עם משה. בנוסף להלכות המלך, יבואו בדברים מצוות המכבדות את הכהן והלוי ומבצרות את מעמדם: תרומות, מעשרות, ביכורים.⁸⁹

גם השופטים, שהיו עם משה, היו בקטגוריית האדמיניסטרציה שנגדם מרד העם. גם הם, כמו משה, לקו בתופעת ההפתעה המשתקת ולא ביצעו את בקשת משה, להרוג את התוטאים.⁹⁰ בספר דברים מצווים בני-ישראל מספר הלכות במינוי שופטים ובראשם, שלא יירא הדיין בדיון, "לא תגורו מפני איש" (א, יז).

מבנה פרשת שופטים, אף הוא רומז על העניין. "שפטים ושטרים"... אשר תפקידם לעשות המשפט ללא שום התחשבות במעצורים או בגורמים ובסיבות חיצוניים (טז, יח-כ), ובסמוך הפסוקים "לא תטע אשרה... ולא תקים מצבה..." (טז, כא-כב), ומיד לאחריו: "כי ימצא בקרבך... איש או אשה אשר יעשה את הרע בעיני ה' אלקיך לעבר בריתו" (יז, ב). המבנה הוא שופטים ושטרים, שתפקידם למנוע העבודה זרה ולדון את העובד עבודה זרה, המפר את הברית. זאת ועוד, עיקר תוכן פרשיית "כי ימצא בקרבך..." (יז, ב-ז) הוא תפקידם של השופטים לדון, וחובתם לחקור ולדרוש, ומפסוקים אלו למדה הגמרא את הלכות דיינים העושים את מלאכתם נאמנה,⁹¹ דבר שנמנעו ממנו השופטים בבעל פעור.

7. מצוות פורמליות: שם זה ניתן למצוות שמטרתן לחזק ולקבע את התורה והמצוות. מעין סייג לתורה, שכעת נחוץ להזכירן, לחזקן ואף להוסיף חדשות. המצוות התכופות והעיקריות שבסוג זה הן המצוות העוסקות בקדושה. קדוש בתרגומו המילולי מתפרש כנבדל, בדרך-כלל לחיוב, מיוחד, נעלה. בתנ"ך קיימת הקביעה שקדושה היא האנטיזה של עריות וזנות⁹² ושל עבודה זרה.⁹³ באלה נטמאו הגויים והעם הקדוש, עם הסגולה, נדרש להתרחק מהם, על-מנת לשמור את קרבתו לה'. באלה נטמאו בני-ישראל בחטא בעל פעור ומולם מעמידה התורה את מצוות הקדושה, כדי לסתום

88 סנהדרין כב, א.

89 לפי המדרש שהובא בתרגום יונתן לבמדבר כה, ח, שרצו בני-ישראל להרוג את פנחס, הרי שיש סיבה נוספת למנוע את הסחף בזלות כבוד הכהן.

90 במדבר, כה, ה.

91 סנהדרין מ, א ורש"י על הגמרא.

92 כגון: ויקרא יח: פרשת העריות; ויקרא יט, א: "קדשים תהיו" - רש"י במקום.

93 על-פי: דברים ז, א-ו; ויקרא כז, כז-כז; מולך, אובות וידעונים הנם קרובי עבודה זרה.

הפרצות ולמנוע סחף. מצוות "והיה מחניך קדוש" (כג, י-ט) מחדדת נקודה זו. אין קדושה יכולה לשרת במקום טמא ולא נקי. מצווה על בני-ישראל לשמור את המחנה קדוש-טהור בניגוד למחנה ישראל בחטא בעל פעור. בצוו זה מציירת התורה שתי אפשרויות של טומאת המחנה: טומאת "מקרה לילה" וטומאת הבאה מחוסר הגיינה, "בשבתך חוץ". מצוה על בני-ישראל להישמר מטומאות אלו במחנה. ניתן להניח בהחלט, כי תמונת מחנה ישראל בבעל פעור הייתה לפני ה' ומשה בצוו זה: המחנה אינו טהור מזנות בני-ישראל ומעבודת הפעור, שהעובד היה פוער עצמו ועושה צרכיו.⁹⁴

בצד מצוות הקדושה יש בספר דברים מצוות רבות שעניינן חיזוק האמונה בה', שמירת התורה והמצוות: אהבת ה', יראה ה', קבלת עול מלכות שמים, לימוד תורה, ללכת בדרכיו ולהידמות לו בתכונותיו, ולבסוף - המצוה האחרונה בספר - מצוה על כל אדם לכתוב ספר תורה לעצמו, אשר תלווה אותו ותלמד אותו לשמור וליראה את ה' (לא, ג).

מבנה ספר דברים

כדי לסכם פרק זה, נעיין במבנה ספר דברים. פרקים א-יא הנם בעיקר דברי המוסר והתוכחה לישראל. פרקים יב-כו הנם המצוות החדשות והמיוחדות, שמצוה משה את בני-ישראל, ואחרי-כן הברכות והקללות כפתיחה לכריתת הברית המוזכרת בפרקים כז-ל.

פרק יא מסתיים בפסוקים: "ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה" (יא, כו). הברכה תהיה תוצאת עשיית הטוב והקללה תיגרר אחרי הרע, כאשר הרע המודגש הנו עבודה זרה. את הקללה והברכה יתנו על הר גריזים ועל הר עיבל, והפרק מסתיים בדרישה: "ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום" (יא, לב). מיד בתחילת פרק יב: "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ..." (יב, א), ומכאן ואילך, מצוות על-גבי מצוות עד לפרק כו, המסתיים בסכום, שהמצוות יהפכו את בני-ישראל לעם סגולה, "ולתתך עליון על כל הגויים אשר עשה לתהלה לשם ולתפארת ולהיתך עם קדוש לה' אלקיך" (כו, יח-יט). בפרקים כז-כח: הברכה והקללה, ובסוף כח: "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכתוב את בני-ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב" (כח, ט).

94 סנהדרין ס, ב; עבודה זרה מד, ב.

ממבנה זה מובן, שהתנאי להיותם עם סגולה, עם קדוש, הנו קיום כל המצוות המוזכרות בפרקים יב-כו, וכי מצוות אלו הנם הבסיס לכריתת הברית בין ה' וישראל. המצוות בפרקים אלו משמשות כהכנה, כתנאי מקדים לברית. על-מנת לחדש את הברית, יש להציב בפני בני-ישראל את התנאים, הצווים המחייבים אותם להיותם עם סגולה ועם קדוש. בני-ישראל שירדו מקדושתם בחטא בעל פעור, נזקקו למצוות חדשות שיביאם לדרגת העם הקדוש, לתהילה, לשם ולתפארת.

במתן תורה ה' כרת ברית עם ישראל.⁹⁵ ברית זו משמעותה, בחירת ישראל על-ידי ה' וייתודו של ה' על-ידי ישראל.⁹⁶ עבודה זרה מצד בני-ישראל מפירה ברית זו ומורידה את בני-ישראל מדרגת קדושתם וסגולתם.⁹⁷ לאתר חטא העגל, יש צורך בחידוש הברית והקב"ה אכן מחדש את הברית, ברית חורב. "הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך..."⁹⁸ ברית זו מותנית מיד באיסור עבודה זרה ואיסור כריתת ברית עם הגויים אשר בארץ.⁹⁹ זוהי ברית חורב שכורת ה' עם בני-ישראל.¹⁰⁰ ברית זו הייתה מספיקה ואיתה היו אמורים להיכנס לארץ-ישראל. הסיבה היחידה לכריתת ברית נוספת בערבות מואב, הנה חטא עבודה זרה בבעל-פעור. עבודה זרה זו, שהייתה היחידה מאז חטא העגל, הפרה שוב את הברית, את ברית חורב, ועל-כן יש לחדשה. כל מהותו ותפקידו של דברים הנו ספר הברית בין ה' לישראל. הפעם, בניגוד לברית חורב, דברי התוכחה והמצוות שנוספו להם ושנועדו לחזק ולהעמיק את הברית, הנם רבים ורחבים, מצוות שאלמלא העבודה זרה והצורך בחידוש הברית, ספק אם היו ניתנים לישראל במתכונת זו, אם בכלל. לא פלא הוא, אם-כן, שבכריתת הברית גופא: "אתם נצבים היום כלכם...לעברך בברית ה' אלקיך..."¹⁰⁰, הנושא היחיד המוזכר הנו

95 שמות כד, ז-ח ; לד, כח.

96 שמות יט, ה-ו.

97 שמות לג, ו: "ויתנצלו בני-ישראל את עדים מהר חורב". רש"י לפסוקים ד, ו.

98 שמות לד, י.

99 שם שם, יא-טז.

100 אמנם רש"י ורשב"ם בשמות לד, י; ובדברים כח, טט, צמצמו פסוק זה לבקשת משה, שבני-ישראל יהיו מובדלים לטובה משאר האומות, ואת ברית חורב הרחיקו עד לדברי הברכה והקללה שבספר ויקרא כ, מה.

איסור עבודת אלהי הגויים, שהרי כל הברית מושתתת על עיקרון זה (כט, ט-כח).¹⁰¹

לסיכום נאמר, שספר דברים כולל בתוכו מצוות רבות שניתנו בעקבות וכתגובה על חטא בעל פעור והם משקפים את מצב העם. נהוג לקרוא לספר דברים "משנה תורה", ורבים פירשו ביטוי זה מלשון תורה, ולא היא. בכל התנ"ך כולו פירוש המלה משנה הנו תוספת¹⁰² ולא חזרה.¹⁰³ ספר דברים הנו תוספת על התורה שהייתה עד אז לישראל, אשר בא לחזק ותקן את החולשות בעם לפני כניסתו לארץ. "בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר" (א, ה) - לפי דברינו, יש פרש את הפועל באר כמוסיף, משלים את דבריו ולא כהסבר וחזרה על דברים קודמים.¹⁰⁴

אלה דברי הברית אשר אומר משה לעם והם הם דברי הברית שכותב יהושע לעם בכניסתם לארץ: "את משנה תורת משה אשר כתב לפני בני-ישראל".¹⁰⁵

ברכת משה לשבטים (פרק ל)

משה רבינו נפרד מבני-ישראל בברכה לכל שבט ושבט. אמנם דברים אלו נקראים ברכות, אך תכנם כולל גם דברי תוכחה סמויים.¹⁰⁶ אם כל ספר דברים הושפע ונכתב על רקע טראומת בעל פעור, הרי שדבריו האחרונים של משה, שהנם דברים אישיים המופנים לכל שבט, על אחת כמה וכמה. משה, המנהיג

101 מלכים ב, כב-כג: חלקיה הכהן מוצא ספר תורה ומוסרה למלך יאשיהו. המלך שומע את דברי התוכחה שבספר התורה וקורע את בגדיו. כל הנאמר בספר הברית - עם-ישראל הפר. לא בכדי קבעו חז"ל שמדובר בספר דברים, שהרי כל האלמנטים שיאשיהו תיקן בעקבות מציאות הספר, כולם מספר דברים: איבוד עבודה זרה, הסרת הבמות, ביעור האובות והידעונים ועשיית הפסח בירושלים. הפסוק מדגיש, שפסח כזה לא נעשה זה זמן רב בירושלים (כג, כג), אלא בבמות, וזהו הרי החידוש שבהלכות הפסח שבספר דברים. במעמד שכזה, אך טבעי הוא, שיעמוד יאשיהו ויחדש את הברית בין ה' לישראל.

102 שבע-עשרה פעמים בתנ"ך. לדוגמא: בראשית מג, יב: וכסף משנה; שמות טז, כב: לחם משנה, ועוד.

103 כנראה, שמקור הטעות בשרש ש.ג.ן, שהוא מלשון שינון וחזרה "ושננתם לבניך", ואילו כאן משרש ש.ג.ה שעניינו שינוי והוספה ולא חזרה.

104 ולא כפי שפירשו רשיי ור' אברהם אבן עזרא.

105 יהושע ח, לב.

106 יתכן ונקראו ברכות על-שם השבטים, שאכן קיבלו ברכות ממשה או שמה יש כאן ציניות סמויה כלפי בני-ישראל. [אבל כך הוא גם בברכות יעקב - הערת עורך (א.ד.)]

שנפגע בחטא זה והמרד כוון גם נגדו, יכוון את חיצי תוכחתו לשבטים הראויים לכך.

על-מנת לעיין בברכות משה, ניעזר בטבלת ההשוואה שבין המפקד הראשון, בשנה השנייה, לבין המפקד בשנה הארבעים, ובהערות שהערנו על טבלה זו, בפרק הקודם.

נעיין במספר דוגמאות בולטות:

1. שבת שמעון: שבת שמעון אינו מוזכר כלל בברכות משה. שבת זה, שהיה מנהיג המרד וגרם את כל התלאה והעונש על בני-ישראל, אינו ראוי להתייחסות ממשה. אין משה מסוגל לומר להם אף לא דברי תוכחה. משל לבן, שסילקו אביו מעל פניו ואין הוא חפץ להזכירו כלל וכלל.

2. שבת יוסף: ערב כניסתם של בני-ישראל לארץ, לא קיימת ישות שבטית בשם יוסף. ישנם שני שבטים נפרדים לגמרי, אפרים ומנשה. לפי הטבלה, מאזן הצמיחה של אפרים הנו מאזן שלילי (מקום שני אחרי שמעון), ואילו מאזן של מנשה הנו החיובי ביותר מכל השבטים, הן אבסולוטית והן יחסית לגודלו בשנה השנייה. משה מסתיר בברכתו את שבת אפרים על-ידי הכללתו עם מנשה (על-סמך זכרונות העבר) ובצירוף זה יתקבל מאזן חיובי של "שבט" יוסף. משה עושה זאת משתי סיבות. האחת, משום כבודו של יוסף ומניעת בזיונו, והשנייה, משום כבודו של יעקב, אשר שם את אפרים כבכור וקרא עליו את הפסוק: "בך יברך ישראל ישמך אלקים כאפרים וכמנשה"¹⁰⁷ ואפרים אינו עומד בציפיות, וכן משום שבירך את יוסף בברכת ריבוי הבנים,¹⁰⁸ ולאחר חטא בעל פעור, אפרים אינו תורם למימוש ברכה זו.

3. שבת ראובן: שבת ראובן הוא בעל מאזן שלילי קטן. שכנותו עם שמעון וקרבתו הגיאוגרפית למואב ולמדין, שמים אותו מלכתחילה בקבוצת סיכון גבוהה. בכל זאת חטאו קטן עשרת מונים מחטאו של שמעון. משה מגלה הבנה למצבו של ראובן ומברכו לעתיד. אמנם ברכה קצרה וחסרת קרבה ורגש, אך משמועתה היא: ברכת חיים לעתיד. "ויהי מתיו מספר" (לג, ו) - אנשיו יהיו רבים.¹⁰⁹

4. שבת יהודה: יהודה נמצא אמנם במאזן חיובי, אך קטן מאוד ביחס למספרו הראשוני, שבעים וארבעה אלף. הדבר מעיד על הימצאות חוטאים בשבת זה,

107 בראשית מח, כ.

108 שם מט, כה.

109 מתים בשוא פירושו אנשים (וסימנך: שוא-זקוף, צירה-שוכב).

אשר אלמלא מותם, גידולו הטבעי של השבת היה גדול יותר. שבת יהודה, שיעקב אבינו מפליג בברכתו ובשבחיו¹¹⁰ ואשר הוכר כאחד מבכורי השבטים ומנהיגם,¹¹¹ זוכה אצל משה רבינו בברכה קצרה, אשר אין בה דברי שבת, אלא אדרבא, תפילה ובקשה שה' יסייע להם בעתיד להיחלץ ממצבים קשים. "ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה" (לג,ז).

5. שבת בנימין: בנימין שוכן קרוב לאפרים מחד, ולשמעון מהצד השני, שני השבטים אשר חטאם היה הגדול מכולם. בכל זאת, שבת בנימין גדל באחוזים ניכרים מאוד. עובדה זו מביאה אותנו למסקנה, שבשבת זה כמעט ולא נמצאו חוטאים, אם בכלל. בנימין זוכה לברכה חמה ולבבית, "ידיד ה'", אשר עמד בניסיון ובפרץ. בית-המקדש העתידי יימצא, ברובו, בשטח יהודה, ורק חלקו הקטן בשטח בנימין, אך במעמד זה, מעדיף משה לשייך את בית-המקדש לבנימין ולא ליהודה "....ישכן לבטח עליו חפץ עליו כל היום ובין כתפיו שכן" (לג,יב).

6. כלל ישראל: משה מסיים את דבריו בברכה לכלל ישראל (לג,כה-כט). גם ברכה זו נאמרת על רקע אירועי בלק ובלעם. "אין כאל ישורון רכב שמים בעזרך..." - דברים אלו מכוונים להזכיר לעם את נסיונות בלעם ובלק לקלל את ישראל והצלתם על-ידי הקב"ה. כך יתפרשו הפסוקים: הקב"ה שוכן בשמים ומשם היה בעזרך. מעונתו בשמים והארץ כולה נפרשת לפניו - "ומתחת זרועות עולם".

הרי בזה ביקש בלק לדרבן את בלעם לקלל את ישראל, העלה אותו בכל פעם למקום גבוה יותר כדי שחלקים רחבים יותר של ישראל יתפרשו לנגד עיניו, ויתגבר בו הרצון לקללם. כנגד זה מזכיר משה את גבורות ה' וחסדיו: "אין כאל ישורון רכב שמים בעזרך" - הקב"ה גבוה מעל גבהותו של בלעם, והארץ כלה פרושה מתחתיו, "ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד" - ויגרש מפניך אויב אשר אמר - התכוין להשמידך. "ואתה על במותימו תדרוך" - ישראל יעלה גבוה יותר מכל במה שבלעם ניסה לעלות ולקלל, וידרוך על במותימו, שמשמעו גם ניצחון והכנעת האויב.

כמו-כן, נמצא ביטויים דומים ואלמנטים זהים בין ברכת משה לדברי בלעם. משה אומר, שכל בטחונו של ישראל מבוסס על הקב"ה - "עם נושע בה' מגן עזרך" (לג,כט) - וה' לא מאפשר לאויב לפגוע בישראל - "ויגרש

110 בראשית מט,ח-יא.

111 כגון: דבה"א ה,א-ב.

מפניך אויב" (לג, כז) - שני אלמנטים אלו הם אבני-היסוד בברכה הראשונה והשנייה של בלעם לישראל.¹¹² "הן עם לבדד ישכן"¹¹³ מול "וישכן ישראל בטח בדד" (לג, כח). האלמנט של הרווחה הכלכלית בברכת משה - "ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל" (לג, כח) - הנו תזכורת מקבילה לברכה השלישית של בלעם.¹¹⁴

7. שבת לוי: במפקד השנה השנייה מונה שבת לוי עשרים ושניים אלף¹¹⁵ ובמפקד השני עשרים ושלושה אלף.¹¹⁶ שבת לוי הנו הקטן ביותר מלכתחילה וגם קצב הגידול שלו הנו הקטן ביותר. הדבר מעורר תמיהה בהנחה ברורה, שלא נהרגו משבת זה בחטאי המדבר. תמיהה זו מתחדדת לאור העובדה, שאת בני שבת לוי סופרים מבן חדש ולא מבן עשרים שנה כבשאר שבטי ישראל.

נראה, שבברכת משה ללוי טמון ההסבר. שבת לוי אינו מקבל נחלה בארץ-ישראל, "ה' הוא נחלתו". בן שבת לוי מוקדש לעבודת ה' ומכורח תפקידו חייב הוא להיות נייד ולא כבול לקרקע, המחייבת היצמדות אליה. עבודת ה' של בני לוי מוגדרת בברכת משה והיא בשני תחומים: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך" (לג, י). מחד, על שבת לוי מוטלת החובה להסתובב בעם וללמדו תורה וחינוך, ומאידך, עבודת המשכן - המקדש. ברור הוא, שתפקידם החינוכי הנו התפקיד העיקרי מבחינת כמות הזמן והאנרגיה שמשקיע בה הלוי - הכהן במשך השנה, ולכן הושם תפקיד זה ראשון בפי משה. שני התפקידים מחייבם את הלוי והכהן להיות נייד ולא להיצמד לנחלה. חובה עליהם לעבור משבת לשבת וממשפחה למשפחה, ללמד ולחנך את בני-ישראל, וכמובן, העבודה במשכן. תפקידים אלו גורמים ללויים ולכהנים להיעדר הרבה מהבית ומונעים מהם חיי משפחה נורמליים. וכך מעיד עליהם משה: "האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בנו לא ידע כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו" (לג, ט) - הלויים, בשמרים את צו ה' המפורט בפסוק הבא, פסוק י, מונעים עצמם מחיי משפחה רגילים ומרוחקים הם

112 במדבר כג, ח-י; כא-כד.

113 שם שם, ט.

114 שם כד, ו-ז.

115 שם ג, לט.

116 שם כו, סב.

מבני משפחותיהם.¹¹⁷ אחת התוצאות הנובעות מסוג חיים כזה היא, משפחות קטנות יותר. זו כנראה הסיבה ששבת לוי הנו שבת קטן מלכתחילה וקצב הגידול שלו איטי.

משה בברכתו, מסביר פער זה ומברכם: "ברך ה' חילו..." (לג,יא). אך יתכן ויש כאן גם ביקורת סמויה על העבר או הזרחה לעתיד, לגבי הציפיות משבת לוי: ללמד ולחנך את העם כדי שמקרים כבעל פעור יימנעו או לפחות שהיקפם יקטן.

סיכום

בחלק זה של המאמר, ניסינו להוכיח את הטענה, שספר דברים נכתב בהשראת אירועי בלק ובלעם ותכנו ועיצובו של הספר נגזרו מחטא וממרד בעל פעור. אירוע זה שיבש את התכנית האידיאלית הראשונית. על משה מוטלת החובה להזריק את העם ולחזקם לקראת התחלת החיים העצמאיים. מלכתחילה, ה' כרת עמם ברית בחורב ועל בסיס ברית זו היה צריך להתפתח הזור החדש אשר ייכנס לארץ. משהפרו את הברית בבעל פעור, נדרשו שוב לכריתת ברית בערבות מואב. ספר דברים הנו ספר הברית, אשר כולל בתוכו דברי תוכחה ומוסר, מצוות חדשות לחיזוק ולביסוס הדת והאמונה. עם ברית זו הם ייכנסו לארץ-ישראל ואתה הם יתחילו את העידן החדש בתולדות עם-ישראל, עידן ארץ-ישראל.

¹¹⁷ רשימי פירש על הריגתם את בני משפחתם בחטא העגל ונאלץ להתפתל ולפרש איש לוי שהוא בן לאיש ישראל, שהרי בני לוי לא חטאו כלל. ואין זה פשט הכתובים.